

Van havo naar hbo – handvatten voor de omschakeling

Welke mogelijkheden zijn er binnen het huidige curriculum om als school/ vaksectie te werken aan een betere aansluiting havo-hbo? Het is een vraag die we als docent/opleider niet van nature stellen: het havo-diploma zelf biedt immers toegang tot het hbo en dan is het aan de leerling zelf om zich daar tot een startbekwame professional te ontwikkelen. Het feit dat in 2017 van de havoleerlingen na 1 jaar hbo 12% uitviel en 22,2% na 1 jaar van studie wisselde, vraagt ons toch om verder te kijken.² Deze cijfers worden op bestuurlijk niveau als te hoog (of: onnodig hoog) gezien. We kunnen tal van oorzaken noemen: van de leerlingen die onvoldoende voorbereid zijn, tot de hbo-opleiding die de nieuwe student bij aanvang onvoldoende in beeld heeft. De laatste jaren wordt het beleid om de overgang te verbeteren geïntensiveerd. Voor scholen geldt dat er hard gewerkt wordt om de leerlingen de goede keuze te laten maken voor een vervolgopleiding, een keuze die aansluit bij hun persoonlijke ambities, kwaliteiten en interesses en eventueel nog specifieke voorbereidingen aan te bieden voor de vervolgopleiding.

Marc den Elzen¹

In dit artikel beschrijf ik, vanuit havo-perspectief, een aantal bruikbare schoolinitiatieven die SLO op de themapagina www.slo.nl/schakelpunt in kaart heeft gebracht met daarbij relevante verwijzingen naar tools en websites. Die initiatieven bieden mogelijkheden om vanuit curriculumontwikkeling op school een bijdrage te leveren aan een beter functionerend schakelpunt havo-hbo vanuit twee perspectieven, namelijk LOB en vaardigheden. Vervolgens ga ik meer specifiek in op de rol van het profielwerkstuk en andere schoolexamenonderdelen. Overal waar in de tekst wordt gesproken over school of over bijvoorbeeld een examenprogramma gaat het om de havo. Op de havo is E&M het meest gekozen profiel (zie figuur 1).³

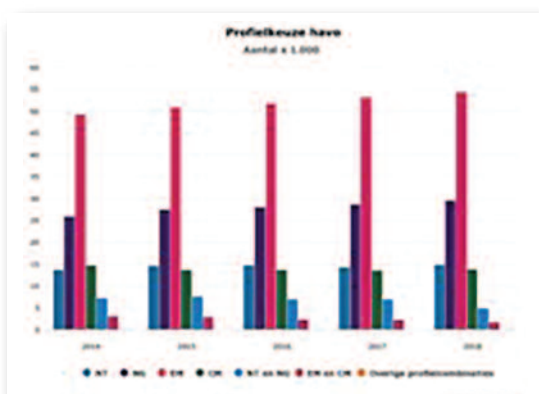
LOB en economische vakken

Een eerste insteek om het schakelpunt havo-hbo

te verbeteren is intensivering van het LOB-traject. In het algemeen geldt dat scholen zelf kunnen bepalen hoe zij LOB invullen. Decanen en mentoren spelen daarbij van oudsher een belangrijke rol. In veel vakken, zoals bijvoorbeeld Nederlands, komt LOB expliciet naar voren in het examenprogramma en is het onderdeel van het schoolexamen. Bij bedrijfseconomie is LOB expliciet opgenomen in subdomein A4: Studie en beroep. De eindterm hierbij luidt: *De kandidaat kan aangeven op welke wijze bedrijfseconomische en organisatorische kennis in studie en beroep wordt gebruikt en kan mede op basis daarvan zijn belangstelling voor studies en beroepen onder woorden brengen.* Bij het vak bedrijfseconomie zijn er ook inhoudelijk aanknopingspunten om dit onderdeel vorm te geven, zoals bij het domein *Personeelsbeleid en Interne organisatie*. In het geval van examenvak economie ontbreekt het onderdeel LOB in de eindtermen. Wel zijn er via de verplichte contexten *arbeidsmarkt en onderwijs en menselijk kapitaal* mogelijkheden om de persoonlijke beroepsoriëntatie vorm te geven. Ook biedt het vak mogelijkheden om te reflecteren op maatschappelijke ontwikkelingen en deze bijvoorbeeld te koppelen aan ontwikkelingen op de arbeidsmarkt.

Vanuit het project schakelpunt havo-hbo heeft SLO onder andere het initiatief van scholengemeenschap Were Di in Valkenswaard beschreven. Deze school zet al jarenlang intensief in op LOB en maakt daarbij gebruik van bedrijfsnetwerken en de hogescholen in de omgeving. LOB wordt door deze aanpak onderdeel van het denken over hoe het onderwijs bij de verschillende vakken kan worden vormgegeven, zodat het leren kiezen en het reflecteren op gedane keuzes natuurlijker wordt. Meer informatie over LOB biedt het Expertisepunt LOB dat veel materiaal op dit terrein beschikbaar stelt, zoals een scan om te bepalen hoe LOB op de eigen school nu vorm krijgt.

Figuur 1: profielkeuze havo – cijfers DUO

Brede vaardigheden

Een tweede schooleigen aanpak om het schakelpunt te verbeteren is het intensiveren van het systematisch werken aan brede vaardigheden. Dit kan vanuit de individuele schoolvakken, maar het kan ook schoolbreed worden aangepakt (en gecoördineerd). Bij de schoolbrede aanpak komen gedurende bepaalde perioden vaardigheden systematisch aan de orde bij één of meerdere

schoolvakken. Het samenwerken met andere vakken en daarmee andere collega's, inclusief het monitoren van de individuele voortgang, zal op de ene school eenvoudiger zijn dan op de andere. De projectmiddag, of -dag (zoals in het geval van 80-20-learning), of de projectweek zijn hierin helpend; er zijn tussen de economische vakken genoeg snijvlakken om meer diepgaand bezig te zijn.⁴ Het weten dat, hoe en waar brede of vakoverstijgende vaardigheden voor de diverse leerlingen aan de orde komen, heeft als voordeel dat je als docent ook weet welke van de onder domein A genoemde

vaardigheden onderscheidend aan bod moeten komen in de eigen vaklessen. Een eenvoudig voorbeeld: als Excel-vaardigheden ook aan bod komen in het examenprogramma wiskunde A, dan kun je als docent mogelijk onderdelen van het domein D1 Investeren slim combineren met wiskunde. Het schoolvak economie heeft natuurlijk ook veel te bieden op dit terrein. Denk aan het onderzoeken en beschrijven van onderdelen van de economische omgeving, het onderbouwen en toelichten van een standpunt (over een economisch vraagstuk) of het geven van een advies.

Regionale uitwisseling

Vanuit de diverse profielen gedacht, is het goed dat je als school in kaart brengt welke vaardigheden in welke periode bij welke vakken aan de orde komen en of hier een opbouw aan kan worden gekoppeld. Vanuit deze meer planmatige aanpak van het school-breed werken aan brede vaardigheden (naast de vakspecifieke vaardigheden) lopen in bepaalde regio's al langdurige initiatieven. Een voorbeeld is het initiatief in de regio Noord, waar de samenwerking tussen havo-afdelingen en hbo-instellingen heeft geresulteerd in een beschrijving van de verwachte opbouw in vaardigheden van 1 havo tot en met het propedeusejaar hbo. Uitgangspunt is het benoemen welke competenties relevant zijn bij de overgang naar het hoger onderwijs en hoe die zich vertalen naar havo en hbo. Daarbij is het belangrijk dat havo en hbo een zelfde taal hanteren bij het beschrijven van de doorstroomcompetenties. Voor de vaardigheid *onderzoeken en verslagen* maken bijvoorbeeld, heeft het samenwerkingsverband vo-ho met rubrics in kaart gebracht wat de leerling aan het einde van 2 havo, 4 havo en 1 hbo moet kunnen en wat de rol van de docent in dit proces is.

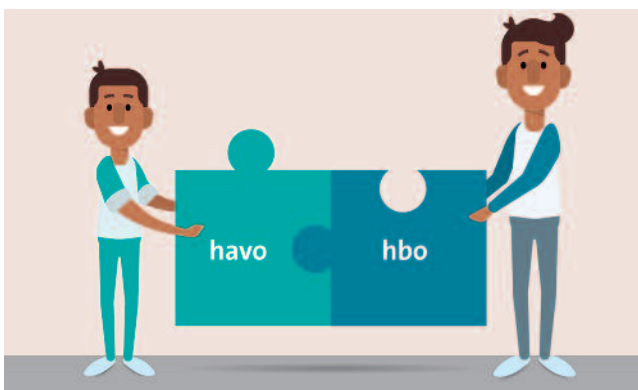
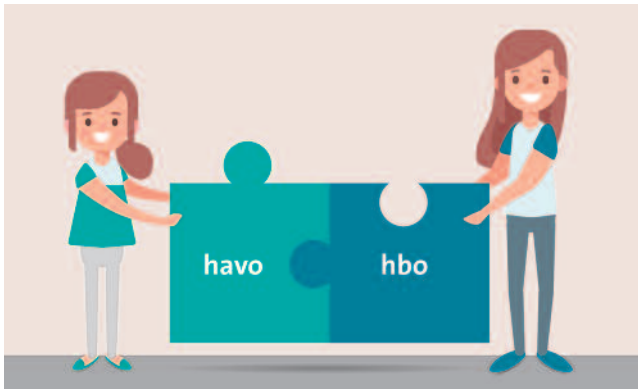
Ook de regio Rotterdam kent een langdurig, regionaal samenwerkingsinitiatief, waarin het werken aan vaardigheden, het bieden van inspiratie en organisatie voor LOB en het maken van een profielwerkstuk opgepakt zijn. Deze informatie is publiekelijk toegankelijk (www.aansluiting-voho010.nl). Het sterke aan dergelijke initiatieven is dat het schakelpunt havo-hbo onderdeel wordt van een gezamenlijke dialoog, wat resulteert in een gedeelde verantwoordelijkheid en aanpak. Landelijk is er nog het initiatief van Havisten-Competent (haco). Sterk aan dit initiatief is dat er een soort accreditatie plaatsvindt: de scholen kunnen de uitvoering van het eigen haco-programma door externen laten beoordelen. Onderlinge praktijken, wat werkt en wat niet, worden binnen dit netwerk uitgewisseld.

SE-onderdelen

Ook in het kader van het schoolexamen zijn er aanknopingspunten voor het verbeteren van de overgang havo-hbo. Een verplicht onderdeel is het pro-

Concreet aan de slag?

1. Zicht op de cijfers: hoe is uitval en switch voor de eigen populatie leerlingen? Gebruik hiervoor VO-vensters; de schooldirectie heeft toegang tot de diverse data met betrekking tot het vervolgtraject van leerling cohorten. Wijken deze cijfers af van landelijke cijfers? Wat vindt de school van deze cijfers? Is hier een rol voor de school?
2. Inventariseer huidige initiatieven: wat doet de school nu al op dit traject? Wat voor activiteiten zijn er op het gebied van LOB? Wat op het gebied van het systematisch werken aan brede vaardigheden? (Uitgesplitst in generiek en de verschillende profielen). Hoe is die opbouw in vaardigheden als het gaat om onderzoeken en verslagleggen? (zie: regio Noord)
3. Beoordeel de opzet van het profielwerkstuk (PWS) vanuit een havo- en hbo-perspectief (en dus afwijkend van een vwo-light-versie). Hoe is het huidige profielwerkstuk opgezet? In hoeverre werken leerlingen aan een uit de praktijk gekoppeld vraagstuk? In hoeverre is deze vraag een eigen vraag? Is de vraag gekoppeld aan een vraag die leeft vanuit de praktijk en die behalve een praktische analyse ook een aanzet tot een praktische oplossing vraagt? Welke vaardigheden komen aan bod bij het PWS? In hoeverre zijn de leerlingen hierop voorbereid? In hoeverre wordt het PWS gefaciliteerd en daarmee ernstig genomen door de school (en de leerlingen)?
4. Inventariseer de situatie bij de natuurprofielen. Zijn er mogelijkheden om conform vakken als O&O en NLT ook een verbredingsslag te maken voor leerlingen met het profiel E&M? Wat voor andere praktisch georiënteerde aanpakken zijn mogelijk (zoals business-school-achtige aanpakken)?

fielwerkstuk. Om gericht werken aan brede vaardigheden en die te koppelen aan inhoud, is het profielwerkstuk een mooi instrument. Alle leerlingen moeten uiteindelijk een profielwerkstuk opleveren. Dit kan individueel of als groep, waarbij de individuele inbreng zichtbaar, aantoonbaar en van voldoende niveau moet zijn. Het is goed om te benadrukken dat het profielwerkstuk veel vrijheden en daarmee mogelijkheden kent, ook in relatie tot het betrekken van externen bij de onderzoeksvraag zelf en de beoordeling. Het profielwerkstuk kan daarmee zowel letterlijk als figuurlijk als overdrachtsdocument dienen.

Een voorbeeld hiervan is te vinden op het Pieter Groen in Katwijk. De goede aanpak bestaat eruit een groep leerlingen met minimaal twee verschillende profielen, het profielwerkstuk te laten maken aan de hand van concrete vragen van lokale organisaties. Behalve op proces, verslag en presentatie werden de leerlingen ook begeleid en beoordeeld op een concreet productvoorstel om het gesignaleerde (maatschappelijke) probleem op te lossen. Naast het verplichte profielwerkstuk kunnen leerlingen ook op andere manieren basisvaardigheden, systematisch aanleren die ze nodig hebben bij hun vervolgonderwijs op het hbo. Zo pleit het Havoplatform voor het beschikbaar maken van een O&O of/ en NLT-achtig schoolexamenvak voor alle leerlingen. Leerlingen zouden dan bijvoorbeeld in modules werken aan uit de praktijk ontleende vraagstukken. Daarbij zou per module ook steeds een andere sector/ type organisatie aan bod kunnen komen, zodat de leerling zich breed op de toekomstige arbeidsmarkt oriënteert en breed ervaringen opdoet.

stige arbeidsmarkt oriënteert en breed ervaringen opdoet.

Slotreflectie

Het actief en zichtbaar bezig zijn met leren is voor iedere leerling belangrijk. Het kunnen vertellen hierover, het kunnen aangeven hoe het proces verliep en welke keuzes en hobbels hierin genomen en beslecht moesten worden, is essentieel. Leren reflecteren op het eigen leerproces, zoals genoemd in subdomein A4 van het examenprogramma bedrijfseconomie, krijgt dan pas de betekenis die het hoort te krijgen. Leren leren is nadenken, is het zelf stellen en oplossen van vragen, is het werken aan en het vasthouden van een nieuwsgierige houding en een productieve leerstijl. Voor docenten havo en hbo is dat de gedeelde taak. In dit artikel is aangegeven hoe dit vanuit een havo-perspectief vorm gegeven kan worden. Het gaat om een juiste, niet-obligate maar active-rende mix van LOB-achtige activiteiten, gecoördineerd werken aan brede, vakoverstijgende vaardigheden vanuit een betekenisvolle context, waarin naast het centraal examen het profielwerkstuk als een op de praktijkgerichte meesterproef de scherp-rechter kan vormen. Hoe dit dossier zich zal ontwikkelen valt nog te bezien. Maar de aanpakken die er nu al zijn, nodigen nu al uit tot actie en een open dialoog. Zoals gezegd: voor meer informatie en inspiratie 'slo.nl/schakelpunt. Voor reacties: m.denelzen@slo.nl

¹ *Drs. Marc den Elzen is sinds 2017 leerplanontwikkelaar economische vakken; hij werkte meer dan twintig jaar als docent in het voortgezet onderwijs en als docent (bedrijfs-) economie en vakdidactiek in het hbo.*

² *Zie hiervoor het dashboard van de Vereniging Hogescholen, <https://www.vereniginghogescholen.nl/kennisbank/feiten-en-cijfers/artikelen/dashboard-studiesucces-uitval-en-studiewissel> (geraadpleegd 13-09-2019)*

³ *Bron: <https://www.onderwijsincijfers.nl/kengetallen/vo/leerlingen-vo/vakken-profielen-profielen-vo> (geraadpleegd 13-09-2019).*

⁴ *Elzen, M. den (2018). Scenario's voor versterkende samenhang economische vakken. Een praktische aanzet tot een dialoog tussen de economische vakken. Tijdschrift voor het economisch onderwijs, 118, 26-29.*

Blijf bij en volg het actuele nieuws over economieonderwijs op:

**www.
vecon.nl**